

Deák Eszter

Born Ignác ismeretlen recenziója Sajnovics János „Demonstratio”-járól

1742-ben szász családban született az európai hírű természettudós, mineralógus: Born Ignác. Szülei papi pályára szánták, de ezt nem tudta összeegyeztetni szabadgondolkodásával, tudományos ambícióival, és fél év után kilépett a bécsi jezsuita szemináriumból. Bécsben inkább a felvilágosult értelmiségi, tudós körökkel keresett kapcsolatot: Josef Sonnenfels feltétlen híve lett, hozzá hasonlóan Born is az „előítéletek nélküli ember” kimunkálásán fáradozott. A bécsi egyetemen tanító neves csehországi jogászprofesszor, Josef Riegger hatására került közel a jogi stúdiумokhoz, és 1762-ben Prágába ment, hogy jogot tanuljon. A következő évtől azonban már Taddäus Peithnernél kezd mineralógiai és bányászati tanulmányokat a prágai egyetemen. Két évig Selmecbányán, az akkor frissen alapított bányászati akadémián praktizál a Hollandiából meghívott kiváló természettudós, Nikolaus Jaquin mellett. Born 1770-ben Selmecbányáról Pest-Budán át nagy körutazást tett Erdélyben, melyről érdekes úti beszámolót ad barátjának, a svéd természettudósnak, Johann Jacob Ferbernek írott huszonekét levele.¹

Born csehországi működésének utazásokkal megszakított tizenöt éve (1762-1777) életének igen termékeny periódusa, s egyben döntő jelentőségű a korabeli Prága kulturális és tudományos életében, a felvilágosult kritikai szellem csehországi elterjedésében és nem utolsósorban az itteni szabadkőművesség történetében. Egy korabeli vélemény szerint nagyrészt Born tevékenységének köszönhető, hogy Csehország ebben az időben a tudomány és a műveltség terén messze megelőzte a Monarchia többi tartományát.² Born életében is meghatározó volt a Csehországban töltött időszak: számos megnyilvánulása mutatja, hogy ezt érezte hazájának. A „Landespatritismus” tágabb értelemben a Monarchiához, szűkebben azonban Csehországhoz kötötte. Prágai működésének egyik tanulsága, hogy elkötelezett jozefinistaként nagy megértéssel nézte és támogatta a kibontakozó cseh nemzeti szellemű tudományt és irodalmat. Tudósi kvalitása és toleranciája mellett ez a tény is nagyban hozzájárult a csehországi tudományos és szellemi életben uralkodó abszolút tekintélyéhez.

A Prágában nagy népszerűségnek örvendő tudóst 1777-ben Bécsbe hívják és az udvari Természettudományi Kabinet anyagának rendezésével bízzák meg. Az udvari tanácsosi cím elnyerésével a Monarchia egyik legfontosabb szakértő-hivatal-

noka lett a természettudományok területén. Bécsi évei alatt adta ki a felvilágosult kritikái szellem terjesztésében élenjáró tudományos illetve szabadkőműves folyóiratokat, a „Physikalische Arbeiten”-t é a „Journal für Freymaurer”-t. Born a bécsi udvar hivatalnoka és a felvilágosult állampatriotizmus híve volt, s paradox módon ezt kellett összeegyeztetnie következetes szabadgondolkodásával, mindenfajta tekintélyelvet elutasító felfogásával. Ebből az ellentmondásból fakadt a nagyreményű életpálya tragédiája. Természettudományos kísérleteivel szemben (pl. a fémkiolvasztásra vonatkozó új eljárása) bizalmatlanok voltak még szakmai körökben is, soha nem kapta meg a megfelelő anyagi támogatást. Born a Monarchia szabadkőművességében az egyik legmeghatározóbb egyéniség volt. A bécsi „Zur wahren Eintracht” páholy vezetőjeként a racionális, szélsőségektől mentes irányzatot képviselte, s a tudomány művelésének és terjesztésének eszközét látta a szabadkőműves mozgalomban. A monarchia szabadkőművességének nagyszabású át-szervezésére, egységesítésére vonatkozó tervének azonban II. József 1785-ben kiadott szabadkőműves pátense vetett véget, mely a páholyok működését igen szigorú rendszabályokkal szinte „állami ellenőrzés” alá vonta.

Mellőzöttségben, eladósodva, betegen teltek utolsó évei s így halt meg 1791-ben, egy évben Mozarttal. Kortársak és sorstársak voltak, a bécsi páholyokban pedig személyesen is ismerhették egymást. A hagyomány szerint róla mintázhatta Mozart Sarastro alakját a Varázsfuvolában. Ha ez a megfelelés nem is bizonyítható egyértelműen, az nyilvánvaló, hogy a felvilágosodás e két zseniális alakja szellemileg rokon világhoz tartozott.

Born igen sokoldalú tudós volt. Élete csehországi szakaszában természettudományos munkásságát alaposan feldolgozták, kevésbé ismert azonban a humán tudományok művelőjeként, pártfogójaként és tudományszervezőként.³

1770-től kezdve Born a prágai tudományos és kulturális élet középpontjában áll. Kialakul körülötte egy elit tudós kör Csehország legjobb természettudósaiból, történészeiből, irodalmáraiból. Ez lett a bázisa Born tudományos és szabadkőműves szervező tevékenységének, vagyis a „Prager Gelehrte Nachrichten”-nek, a prágai Tudós Társaságnak és a „Zu den drei gekörten Säulen” szabadkőműves páholyának.

Az 1771-72-ben Born által kiadott Prager Gelehrte Nachrichten (továbbiakban PGN) hetente megjelenő szemle volt, mely Sonnenfels szellemében az előítéletek elleni tudományos kritikát kívánta terjeszteni, bemutatva a tudomány minden területéről a legújabb eredményeket. A kiadvány beköszöntőjében Born szenvedélyesen hangsúlyozza a hazai és jelenkori történelem és tudomány ismeretének fon-

tosságát: mit ér az ókor történetének, régi korok érdemeinek, közeteinek, növényvilágának tanulmányozása, ha sajátunkét nem ismerjük. Nevetséges az a buzgóság - mondja -, mellyel a külföldi tudósok műveit dicsőítjük, anélkül, hogy szűkebb hazánk tudományos eredményeiről tudomásunk volna. Elismeréssel szól a „hazai” felvilágosult tudomány kiváló képviselőiről, többek között Riegger, Kollar, Dobner, Voigt, Jaquin, Peithner és Hell nevét említi. Born szerint új korszak kezdődött, amióta Sonnesfells szellemében a Monarchia tudományos irodalma nagy fejlődésnek indult. Ez érezte hatását Csehországban is, de a sok eredmény ellenére még él az előítélet. Mindezen hiányok orvoslására határozta el tudós társaival a Monarchia tudományos életéről beszámoló PGN megjelenését, mely nemcsak nagy tudósok műveiről ad hírt, hanem a kevésbé ismertekről is, nem a tekintélyelv, hanem kizárólag az objektív kritika igénye vezérli a munkatársakat. Ennek érdekében a recenzensek nevét nem közlik, ezzel - véleménye szerint - jobban elősegítik a pártatlanságot.⁴ Az aláírás helyett álló egy-kétagú betűjeleket a korszak kiváló ismerője, Arnošt Kraus többnyire megfejtette a cikkek témája, stílusa alapján. Tőle tudjuk, hogy Born az „O” jelzésű recenziók szerzője.⁵ Ismertetést írt t.k. Jacquin és Peithner munkáiról, valamint saját műveiről is, pl. az Index fossiliumról. Többször mutat be magyarországi történeti irodalmat, pl. Severini János munkáit. A Pannonia vetrumról nagy elismeréssel ír, érdemének tartja, hogy elsőként foglalkozik a korábban Pannonia területén élt népekkel, a gótokkal, longobárdokkal, szlávokkal, s nem a hunokkal és a magyarokkal kezdi az időszámítást.⁶

A hungarológia számára legérdekesebb ez az írása, mely eddig ismeretlen oldalról mutatja be: recenziót közöl a magyar finnugrisztika úttörő munkájáról, Sajnovics János *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse c. művéről*.⁷ Ez az 1770-ben, tehát a mű megjelenésének évében született bírálat minden bizonnyal az elsők között figyel fel a *Demonstratio*ra. Born a finnugor nyelvrokonságnak a modern nyelvészetben először fölbukkanó elméletét nem vonja kétségbe, ám szigorúan és fölényesen bírálja a szerző pusztán szó- és nyelvtani egyezésekre építő nyelvhasználati módszerét. Ebből a szempontból nem tartja komoly tudományos igényű munkának a *Demonstratio*t.

Sajnovics azt próbálja bizonyítani igencsak formális érvek alapján - mondja a recenzens -, hogy két nép nyelve azonos lehet, még ha nem is értik meg egymást. Born szerint a latinnal rokon olaszt és franciát sem azonosítjuk egymással. A szerző által állított lapp-magyar azonosságnak a két nyelv írásmódjában is tükröződnie kellene, márpedig ezt nem lehet fölfedezni. Csupán néhány sajátos szó-

egyeztést mutat Sajnovics, ez pedig abból is eredhet, hogy mindkét nép számos más néppel is érintkezett és vett át szavakat. Mindkét nyelvben sok különböző nyelvjárás van, egyiknek sincs még megfelelő tudományossággal rögzített ortográfiaja, ezért eleve bizonytalan talajon áll az ilyenfajta nyelvrokonítás - ítélekedés a recenzens. Sajnovicsnak mint matematikusnak tudnia kellene, hogy a „Demonstartio”, vagyis a bizonyítás egzakt, pontos módszert kíván, de ez nem alkalmazható ugyanúgy a nyelvek vizsgálatában, mint a matematikában. Born számára nem elegendő érv a lappok jó magyar kiejtése, hiszen, ha a szerző némileg jártas lenne a cseh vagy más szláv nyelvben, látná, a csehek éppoly jól ejtik ki a legnehezebb szavakat, sőt a cseh nyelv írásmódja szerint még tömörebben, pontosabban tudja jelölni azokat. Minthogy a recenzensnek nem ismeretlen a magyar nyelv, példákhoz is folyamodik (tsatsogo - čačogó, Aszszony - Asson stb.). Sajnovics másik állítását, hogy bizonyos szavak megegyeznek a két nyelvben, gyermekes érvnek tartja, hisz mely nyelvekből ne lehetne összeállítani a véletlenül hasonló szavak jegyzékét. Amit a szerző a szóalakok és összetételek képzéséről mond a lapp nyelvvel kapcsolatban, az vagy nem vonatkozatható a magyarra, vagy kivétel nélkül minden keleti nyelvben hasonló. Végezetül figyelemre méltó megjegyzéssel zárja bírálatát: a magyar nyelv a keleti nyelvekre jellemző összes tulajdonságaival sokkal inkább mutat egyezést a Kazány környékén élő népekével, mint a lappal.

Az elsősorban természettudósként számontartott Born Ignác hozzáértő módon mond bírálatot az akkor kialakuló magyarországi finnugor nyelvtudomány első próbálkozásáról, és rámutat legfőbb fogyatékoságára, a tudományosan megalapozott módszer hiányára. Born recenziója a magyarországi finnugrisztika korai csehországi visszhangja. 28 évvel később jelenik meg Josef Dobrovský híres ismertetése Gyarmathy Sámuel „Affinitas”-áról, melyben igen pozitívan értékeli a szerző koncepcióját. A modern szláv nyelvtudomány megteremtője élénken érdeklődött a finnugor nyelvészet iránt is, és több írásával, hozzászólásával jelentősen hozzájárult annak fejlődéséhez.⁸

Jegyzetek

- 1 J.J. FERBER: Borns Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn. Leipzig 1774.
- 2 Ignaz de LUA: Das gelehrte Österreich. I-II. Wien 1776-78. I. 43.

- 3 A cseh szakirodalomban elsősorban Josef HAUBELT foglalkozik Born csehországi működésével. Ld. Studie o Ignáci Bornovi (Tanulmányok Born Ignácról). Praha 1972. és Česká osvícenství (Cseh felvilágosodás), Praha 1986, 291-312.
- 4 A Prager Gelehrte Nachrichten első számának Beköszöntője, 1770.
- 5 Arnošt KRAUS: Pražské časopisy 1770-1774 a české probuzení (Prágai folyóiratok 1770-1774 között és a cseh nemzeti ébredés), Praha 1909, 48-50.
- 6 Joannis Severinis Hungari, Pannonia veterum, monumentis illustrata, cum Dacia Tibissana. Vö: PGN 1771, II.k. 43-45.
- 7 Josephi Sajnovics ..., Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse, Tyrnau 1770. uo, 200-206.
- 8 Dobrovský recenzióját, mely 1799-ben jelent meg a jénai Allgemeine Litteratur-Zeitungban, teljes terjedelemben közli Richard PRAŽÁK Dobrovský als Hungarist und Finno-ugrist c. könyvének függelékében. Dobrovský finnugor nyelvtudományi nézeteiről és Gyarmathy művéről írott elemzéséről ld. uo, 80 ff.